

mogen verwachten over het aantal en het soort leerlingen, over het pedagogische project en over de bekomen resultaten. Religieuzen werden geacht het best geschikt te zijn om de godsdienstig-morele opvoeding te verzorgen die decennia lang als de belangrijkste opdracht van de school werd beschouwd. De onderwijsdoelstellingen zijn echter niet dezelfde gebleven. Uit een door de zusters geschreven epiloog spreekt de bekommernis om het doorleven van een christelijk opvoedingsproject. In welke mate wordt dat, in een gewijzigde maatschappelijke context en met gesecculariseerd personeel, nog gerealiseerd?

Aangezien de auteurs, zoals aangestipt, meer dan eens op de lacunes in het bronnenmateriaal attent maken - zie ook de inleiding betreffende het kloosterarchief - valt het des te meer op dat in de bibliografie alleen de fondsen worden vermeld waarvan gebruik werd gemaakt, zonder enige aanwijzing betreffende hun inhoud. In de lijst van gedrukte bronnen en werken ontbreken de *Aanteekeningen over pater Lodewijk-Vincent Donche...* (twee delen, Westmalle, 1939-1942), een lijvige publicatie waarin talrijke bronnen staan afgedrukt en die men inzake ontstaan en eerste ontwikkeling van de congregatie alvast nog moet consulteren.

M. de Vroede

E. Flour, C. Jacques, onder leiding van L. van Molle, E. Gubin, *Bronnen voor de geschiedenis van de vrouwenbeweging in België. Sources pour l'histoire du féminisme en Belgique. Répertoire van archieven. Répertoire d'archives 1830-1993* (Brussel: Michiels, 1993, vii + 339 blz., geen ISBN). E. Flour, C. Jacques, C. Marissal, onder leiding van L. van Molle, E. Gubin, *Répertoire des sources pour l'histoire des femmes en Belgique. Bronnen voor de vrouwen-geschiedenis in België, I, Répertoire de la presse féminine et féministe en Belgique 1830-1994, II, Répertoire van de feministische en de vrouwenpers 1830-1994* (Brussel: Michiels, 1994, xvii + 489 en xv + 411 blz., geen ISBN). I. Gesquière, C. Jacques, C. Marissal, onder leiding van E. Gubin, L. van Molle, *Tien vrouwen in de politiek. De gemeenteraadsverkiezingen van 1921* (Brussel: Michiels, 1994, 217 blz., geen ISBN).

De doelstellingen van de initiatiefnemers van deze publicatiereeks zijn heel duidelijk: aan het negeren van de aanwezigheid en de rol van de vrouwen in alle facetten van de samenleving in het recente verleden en in het heden dient een einde te worden gesteld. Teneinde argumenten aan te dragen in dit debat, waarin de traditionele historiografie schromelijk in gebreke is gebleven, werd een aantal repertoria samengesteld.

In de eerste plaats werden de archivalia van deze belangrijke sociale beweging in kaart gebracht. Doordat de vrouwenbeweging altijd in de marge van 'de' geschiedenis evolueerde, is het verzamelen van documentatie erover nooit een eerste zorg geweest van de archiefvormers. De samenstelling van dit repertorium was dan ook geen sinecure. Chronologisch werd 1830 als begindatum genomen; terwijl België - op enkele evidente uitzonderingen na - als geografische invalshoek werd gekozen. Inhoudelijk richtten de samenstellers zich op personen en verenigingen die zich impliciet en/of expliciet met de emancipatie van de vrouwen hebben beziggehouden. Daarbij werd rekening gehouden met de evoluerende invulling van dit begrip. Hoewel sommige organisaties uitdrukkelijk niet werden opgenomen (vrouwelijke congregaties, het meisjesonderwijs, een gedeelte van de jeugdbewegingen en van de centra voor volwassenenvorming) of niet systematisch werden geprospecteerd (verzorgings- en hulpverleningscentra voor vrouwen) werd, via een driehonderdtal personen en organisaties, toch een staalkaart verkregen van het lange proces van vrouwenemancipatie in België.

Voor de periode 1830-1994 werd de feministische en de vrouwenpers gerepertorieerd. Hoe-

wel de samenstellers als gevolg van de beperkte voorbereidingstijd geen volledigheid kunnen garanderen, zijn niet minder dan 387 Nederlandstalige en 456 Franstalige tijdschriften ontsloten. De tijdschriften worden op de klassieke wijze gepresenteerd. Eerst komen de technische gegevens, vervolgens de inhoudelijke bespreking en ten slotte de vindplaatsen. In de inleiding stellen de samenstellers vast dat de maatschappelijke evoluties hierin perfect weerspiegeld worden: een relatief homogeen perslandschap in de negentiende eeuw, gedomineerd door de burgerij; een ideologische polarisering vanaf het einde van de negentiende eeuw; een politieke radicalisering en als gevolg van de invoering van het gedeeltelijke stemrecht een duidelijker afstellen op de vrouwen in het interbellum, en een enorme verscheidenheid als gevolg van de tweede feministische golf.

Tien vrouwen in de politiek handelt over de relatie tussen de vrouwen en het politieke leven. Er wordt een kort overzicht gegeven van de historiografie van de vrouwengeschiedenis, met aandacht voor de wisselende belangstelling voor het thema 'vrouw en politiek'. 'De lange weg naar politieke participatie' beschrijft de initiatieven en argumenten, tussen 1830 en 1921, van voor- en tegenstanders van vrouwenkiesrecht. Een volgend hoofdstuk is gewijd aan de gemeenteraadsverkiezingen van 1921, toen vrouwelijke kiezers en kandidaten voor het eerst deelnamen en opkwamen. Van de bijna tweehonderd verkozen vrouwen wordt daarop een profiel geschetst: politieke kleur, beroep, geografische spreiding, functie(s) in de raad en 'toegangswegen' tot het politieke ambt (politieke dynastie, opleiding, engagement ten overstaan van de samenleving en het lot van de vrouw daarin). Van de verkozenen wordt ook nagegaan met welke materies zij zich vooral inlieten: de commissies waarvan zij lid waren en de beleidspunten waarop ze tussenbeide kwamen lagen in hoofdzaak in het verlengde van hun activiteiten binnen het gezin. In een nabespeking stellen de auteurs dat 1921 - en het gehele interbellum - geen feminisering van het politieke leven veroorzaakte. Hetzelfde fenomeen deed zich ook voor na de Tweede Wereldoorlog: de toelating van de vrouwen tot het kiesrecht voor wetgevend verkiezingen heeft tot op vandaag nog steeds geen gelijk aantal vrouwen in het parlement gebracht.

Deze vaststelling brengt de auteurs bij het herformuleren van de centrale vraag in de hedendaagse feministische politieke geschiedenis: 'Hoe kregen vrouwen toegang tot de politiek?' is nu vervangen door: 'Hoe komt het dat de politieke participatie van de vrouw zo traag verliep/verloopt?' Ze proberen dit te illustreren aan de hand van tien biografieën van vrouwen die in 1921 tot gemeenteraadslid werden verkozen. De auteurs willen zo niet alleen alle mogelijke wegen naar politieke participatie in de pionierstijd schetsen, maar evenzeer het collectieve geheugen van de huidige generatie opfrissen.

Deze biografieën zijn gebaseerd op literatuur, persartikelen, gemeenteraadsnotulen en getuigenissen van kleinkinderen. Het zijn vaak levendige portretten geworden die aantonen met welke enorme tegenkantingen sommige van die vrouwen te kampen hadden, maar ook hoe weinig 'feministisch' anderen onder hen waren. Deze biografieën zijn erg inlevend geschreven, waardoor sommige vrouwen wat te heroïsch worden voorgesteld en beschreven worden met uitsluitend positief klinkende adjectieven. De pogingen om het feitelijk beschrijvende karakter van de biografieën wat te overstijgen is niet steeds even geslaagd: de meer algemene paragrafen missen daarvoor soms een directe relatie met het besproken personage.

De vier volumes uit deze reeks zullen de historiografie van de vrouwengeschiedenis in België in de negentiende en de twintigste eeuw op een blijvende en erg ingrijpende wijze veranderen: een niet geringe prestatie!

P. Schuman, *Tussen vlag en voorschip. Een eeuw wettelijke en maatschappelijke emancipatie van zeevarenden ter Nederlandse koopvaardij 1838-1940* (Dissertatie Leiden 1995; Amsterdam: De Bataafsche leeuw, 1995, 304 blz., ISBN 90 6707 392 X).

Dit proefschrift uit de Leidse afdeling Zeegeschiedenis geeft een breed overzicht van de ontwikkelingen op het gebied van strafrecht en arbeidsrecht van toepassing op zeelieden, geschetst tegen de achtergrond van de sociaal-economische ontwikkelingen op maritiem gebied die Nederland raken, en, vooral voor de twintigste eeuw, de internationaal-juridische ontwikkelingen op dit terrein.

Schuman, van opleiding jurist, heeft wellicht eerst overwogen een juridisch proefschrift te schrijven; de inleiding en het hoofdstuk over de Tuchtwet dragen daar sporen van. Nationaal recht, waarvan in de beschreven periode arbeidsrecht een deel was, heeft echter een tot één land beperkt gezichtsveld, wat in een zozeer voor internationale invloeden toegankelijke sector als zeescheepvaart te beperkt is om tot geldige conclusies te komen. Al waren alle optredende personen in de vernieuwing van het arbeidsrecht Nederlanders, ze stonden aan sterke internationale invloeden bloot. De verdienstelijkste delen van het boek zijn dan ook die waarin de schrijver de invloed laat zien van zowel grootschalige economische ontwikkelingen als van economische belangen van kleine maar invloedrijke groepen op de rechtsvorming.

In het eerste hoofdstuk worden technische en economische ontwikkelingen van belang voor de zeescheepvaart tussen 1813 en 1940 geschetst. In de Franse tijd waren zowel scheepvaart als scheepsbouw in verval geraakt. Omdat het land in 1813 arm was en op de vaart naar Indië lang protectionisme door de Nederlandsche Handelmaatschappij heeft geheerst, is stoomvaart later dan elders in plaats van zeilvaart gekomen: pas omstreeks de eeuwwisseling, en wel vooral gedreven door de opening van Suezkanaal, Noordzeekanaal en Nieuwe Waterweg enerzijds, en van de mijnen in Limburg anderzijds. Na de oorlogswinsten uit de Eerste Wereldoorlog kwam de concurrentie op van de zesmaal zo grote Engelse en viermaal zo grote Amerikaanse vloot. Verder waren in de jaren twintig de gouden standaard en de daardoor relatief hoge lonen fnuikend voor de bedrijfstak.

In een slotbeschouwing van dit hoofdstuk probeert Schuman het belang van de scheepvaart te relativeren door een vergelijking met landbouw en industrie in toegevoegde waarde, aandeel van de beroepsbevolking en invloed op de betalingsbalans. Ik ben het met hem eens dat rond de sector zeevaart vaak een nationalistisch waas hangt, maar hij miskent het karakter van een economische basiscomponent door in zijn beschouwingen niet de direct verbonden sectoren te betrekken: binnenvaart (soms door dezelfde rederijen), scheepsbouw (Nederland was in 1930 nog het derde scheepsbouwland ter wereld, na Engeland en Duitsland), havenbedrijf, kolonmijnbouw, petroleum en petrochemie. En zolang Indië een van de rendabelste delen van het koninkrijk was, was scheepvaart strategisch noodzakelijk.

Het tweede hoofdstuk bestaat naast enige pagina's over het Wetboek van koophandel en de parlementaire enquêtes vooral uit een bespreking van de Tuchtwet van 1856 en de daarop gebaseerde jurisprudentie, vooral wegens desertie. Na enige statistische beschouwingen onderwerpt Schuman de vonnissen van de rechtbank te Middelburg aan een nader onderzoek; voor een docent aan de Hogeschool Zeeland te Vlissingen een begrijpelijke keus, maar aanvechtbaar, omdat zijn steekproef nu slechts 36 van de 2183 vonnissen omvat, daardoor wellicht minder representatief en in ieder geval niet aselekt is. De auteur motiveert dit slechts met: 'De analyse van alle Tuchtwet-zaken gaat de capaciteit van de individuele onderzoeker te boven. En die is ook niet nodig'. Het eerste deel van deze uitspraak onderschat de mogelijkheden van door informatietechnologie ondersteund onderzoek, en het tweede zie ik als een bewijs door middel van volledige intimidatie.